

Edirne Üç Şerefeli Cami’de Hükümdarın Temsili: Yok Olan Mahfil-i Hümâyûn ve Kasr-ı Hümâyûn*

Representation of Sultan in The Edirne Üç Şerefeli Mosque: Non Existing Mahfil-i Hümâyûn and Kasr-ı Hümâyûn

N. Çiçek AKÇIL HARMANKAYA**

Öz

İslam mimarisinde hükümdarların maiyetleriyle birlikte namaz kılmasına tahsis edilen birimlere maksûre veya mahfil denmektedir. Padişahların cuma ve bayram namazlarını kılmaları için özellikle selâtin camilerinde yer alan bu birimler, “hünkâr mahfil-i” veya “mahfil-i hümâyûn” olarak da adlandırılmaktadır. Bu örneklerden biri olan Edirne Üç Şerefeli Cami’deki hünkâr mahfil-i bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Üç Şerefeli Cami II. Murad tarafından 1437-1447 yılları arasında mimar Muslihiddin’e inşa ettirilmiştir. Adını üç şerefeli minaresinden alan yapı Osmanlı mimarisinde merkezî planı ve şadırvanlı-revâklı avlusuyla son derece önemlidir. Caminin güneydoğu köşesinde bir hünkâr mahfilinin bulunduğu bilinmekte olup bu mahfil, 1753, 1759 ve 1763 tarihli tamir keşif belgelerinde “mahfil-i hümâyûn” olarak belirtilmektedir. Caminin güney doğu cephesinde kible yönündeki ilk penceresi kapı olacak şekilde dönüştürülen mahfile, kible yönünde sonradan bir hünkâr kasrı eklendiği anlaşılmaktadır. Günümüzde mevcut olmayan mahfil ve kasır 1935 yılında yıkılmıştır. Bu çalışma kapsamında yok olan söz konusu hünkâr mahfil-i ve kasrı tanıtarak mimari özellikleri ve inşa geleneği bakımından benzer örnekler ile değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Edirne, Üç Şerefeli Cami, Hünkâr Mahfil-i, Hünkâr Kasrı, Mimarlık Tarihi

Abstract

In Islamic architecture, the units assigned to the emperors to perform prayers with their entourages were called maksûre or mahfil. These units, also called hünkâr mahfil-i or mahfil-i hümâyûn are particularly seen in selâtin mosques to perform the Friday and Eid prayers of the sultans, as well as the isha prayers on the holy nights. The hünkâr mahfil-i of Edirne Üç Şerefeli Mosque, one of the examples of these structures is our subject of study.

Üç Şerefeli Mosque was built by architect Muslihiddin by the order of The Sultan Murad II between the years 1437-1447. The structure, named after its minaret with three balconies (üç şerefeli), is also extremely important in Ottoman architecture with its central plan and the court with cloistered fountain. It is known that there was a hünkâr mahfil-i in the southeast corner of the sanctuary, and it is mentioned as “mahfil-i hümâyûn” in the renovation books dating from 1753, 1759, and 1763. The first window of the mosque’s east facade, toward the kiblah, has been converted to be the entrance gate to this hünkâr mahfil-i. The mahfil and the pavilion, which do not exist today, were demolished in 1935. Within the scope of this study, the sultan’s mahfil and pavilion, which had been demolished, will be introduced and evaluated with similar examples in terms of architectural features and construction tradition.

Keywords: Edirne, Üç Şerefeli Mosque, Hünkâr Mahfil-i, Hünkâr Kasrı, Architecture History

* Bu makale, 14-16 Ekim 2021 tarihlerinde Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü tarafından düzenlenen 25. Uluslararası ve Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu’nda “Edirne Üç Şerefeli Cami Hünkâr Mahfil-i Üzerine Bir Değerlendirme” başlığıyla sözlü sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilerek genişletilmiş hâlidir ve bildiri kitabında yayımlanmamıştır.

** **Sorumlu Yazar:** N. Çiçek Akçıl Harmankaya (Doç. Dr.), İstanbul Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: nesrin.akcilharmankaya@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-3077-5144

Atf: Akçıl Harmankaya, N. Cicek. “Edirne Üç Şerefeli Cami’de Hükümdarın Temsili: Yok Olan Mahfil-i Hümâyûn ve Kasr-ı Hümâyûn.” *Art-Sanat*, 21(2024): 1–25. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2024.21.1363894>

Extended Summary

In Islamic architecture, special units allocated for caliphs and rulers to pray together with their entourages are called maksûre or mahfil. These units, called “Hünkâr mahfili” or “mahfil-i hümayûn”, refer to special units in mosques, which are allocated for the rulers to pray with their entourages, surrounded by railings and generally built above the ground for security purposes. Since the Ottoman sultans performed their Friday and Eid prayers, as well as their Isha prayers on holy nights (Kandil) and Qadr nights, in one of the sultanate mosques in their city, the hunkar mahfils are mostly seen in the mosques of the Ottoman capitals and constitute an important part of the mosque architecture, especially in Edirne and Istanbul. Since the 17th century, special sections called “kasr-ı hümayun” or “hünkâr kasrı”, connected to the hunkar mahfils were also built for the sultan to rest and to receive and meet some people when necessary. Some of the structures lost their functions with the declaration of the Republic and the abolition of the caliphate and disappeared over time for some reasons such as fire, earthquake. One of these examples is the disappeared hünkâr mahfili of Edirne Üç Şerefeli Mosque, which is the subject of our study, and the hünkâr’s pavilion, which was later found to be added to the kiblah wall. The sultan’s mahfil and pavilion, estimated to have been added in the 17th century, were introduced and examined in detail terms of their historical, architectural, and ornamental features. The buildings, known to have disappeared in 1935, will be compared with similar examples in Ottoman architecture and evaluated in terms of construction tradition and architectural features of the hunkar mahfili and pavilion.

According to its inscription, Üç Şerefeli Mosque, built by Sultan Murad II in 1437-1447 (841-851), is a kulliye consisting of Saatli Madrasah, Peykler Madrasah, a school, a sebil, a fountain, and a hazire. The building, also known as “Yeni Muradiye”, “Muradiye”, “Cami-i Cedid”, “Cami-i Kebir” and “Yeni Mosque”, takes its current name from its three balconied minarets. It is recognized that it was built by the architects Muslihuddin and Şehâbeddin. The mosque, which has a rectangular plan close to a square, consists of a transverse rectangular prayer hall and a cloistered courtyard. The building is the first example of the centrally planned mosques of Ottoman architecture, and is extremely important with its courtyard with a cloistered courtyard with fountain. It is understood from the existing wall traces, repair survey lists of the mosque dating from 1753, 1759, and 1763, drawings, and photographs that there was a hunkar mahfili in the southeast corner of the harim. The first document regarding the existence of this mahfil, which was demolished in 1935, is the repair survey books from 1753 prepared after the 1752 earthquake. Here it is called “mahfi-i hümayun”. Apart from the repair survey documents regarding the Hunkar mahfili, another source is the repair documents carried out between 1890 and 1893. In the documents related to this repair, there are two plans with different scale, and section

drawings of the mosque drawn by Deputy Engineer Avadis of Edirne Municipality of the time, and in these plans and section drawings dating from 1890 (1305), shows that the hunkar mahfili located in the southeast corner of the harim. The fevkani mahfil has a rectangular plan and rises on six pillars, four in the east-west direction and three in the north-south axis. These pillars, which sit on rectangular bases, reach up to the molding level of the sanctuary. It is understood that the first window of the eastern facade towards the kiblah was turned into a door for the hunkar mahfili, whose construction date is unknown.

In a 19th-century photograph showing the kiblah direction of the Üç Şerefeli Mosque, a section elevated on two wooden poles adjoining the building is seen in the southeast corner. It is understood that this section, which was added later, was a hunkar's pavilion connected to the mahfil. It has been determined that this part, which was stated in the repair survey documents dating from 1753, 1759, and 1763, as a "toilet, an ablution room, and a coffee room" is an example of the hunkar's pavilions designed in connection with the mahfil since the 17th century. Traces of the roof can still be seen on the first window in the eastern corner of the outer walls. The window here was converted into a door and a connection was established between the mahfil and the pavilion.

In conclusion, we can determine that there was hunkar mahfili and a hunkar's pavilion connected to it, especially from the archive documents regarding the repairs in 1753, 1759, 1763, and 1890-93, C. Gurlit's plans and photographs, and the existing traces of walls and windows in the southeast corner of the mosque. The fact that it was damaged in the 1752 earthquake shows that it existed before that date. It is learned that the hunkar mahfili and pavilion, which did not survive to the present day, had a toilet, ablution room, and a coffee room. A direct connection was established between the hunkar's pavilion and the hunkar mahfili by furnishing it with an independent entrance separate from the entrances used by the community. It is estimated that the mahfil and pavilion, the date of construction of which is unknown, were added to the mosque in the 17th century, when Edirne became the capital for the second time and became the permanent residence of the dynasty as a political center, and most likely during the reign of Mehmed IV. It is an important example of the tradition of later placing hunkar mahfili in sultan mosques in Edirne. With these added structures, the founder of the building, Sultan Murad II, became a political and religious authority. Murad II and his successor, the sultan of the period, were symbolically represented in the eyes of the people of Edirne and in the mosque architecture.

Giriş

İslâm mimarisinde halifelerin, hükümdarların maiyetleriyle beraber namaz kılmasına ayrılan özel birimler maksûre veya mahfil olarak adlandırılmıştır. Yöneticilerin güvenlikleri için bu birimlerin inşasına Hz. Ömer ile Hz. Ali'nin camide şehit edilmeleri sonrasında başlanmıştır. İlk örneğinin Mescid-i Nebvî'de “maksure” olarak adlandırılan zemini yükseltilmiş bir mekânda olduğu ve Hz. Osman'ın burada namaz kılmayı adet edindiği bilinmektedir. Halife döneminin sona ermesi ve ardından gelen Emeviler ile bu gelenek İslam dünyasında egemenlik kuran diğer hanedanlarca da devam ettirilmiştir¹.

Osmanlı mimarisi terminolojisinde “hünkâr mahfili” veya “mahfil-i hümâyûn” olarak adlandırılan bu birimler camilerde, sultanın yanında bulunanlarla birlikte namaz kılmalarına tahsis edilen, etrafı parmaklıklarla çevrili ve genellikle güvenlik amacıyla yerden yükseltilmiş özel bölümleri ifade etmektedir. Osmanlı padişahları Cuma ve bayram namazlarını, kandil ve kadir gecelerinde ise yatsı namazlarını, şehrin selatin camilerinden birinde kıldıkları için hünkâr mahfilleri de daha çok Osmanlı başkentlerindeki camilerde karşımıza çıkmaktadır. Mimari kurgusu ve süslemeleriyle dikkati çeken bu mekânlar özellikle Edirne ve İstanbul'daki cami mimarisinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır².

Yine, selatin camilerinde padişahların Cuma namazı için ziyaret ettiği ya da çok defa onlar tarafından sonradan ihya edilen bazı cami ve tarikat yapılarında, hükümdarın dinlenmesi, gerektiğinde bazı şahısları huzuruna kabul edip görüşmesi için hünkâr mahfilleri ile bağlantılı “kasr-ı hümâyun” veya “hünkâr kasrı” denilen özel bölümler de inşa edilmiştir³. Bazı resmî binalarda da karşılaşılan kasr-ı hümâyunlar padişahların namaz kıldığı, caminin harimine açılan hünkâr mahfilleriyle irtibatlıdır ve mahfillerin gerisindeki özel dinlenme ve kabul bölümleridir. Hünkârın cami içindeki temsili olan bu birimlerden İstanbul'un fethinden önce tespit edilebilen tek örnek Bursa'daki Yeşil Cami'de (1419), yapının kuzey kesiminde, üst katta hünkâr mahfilini kuşatan mekânlar topluluğudur. Daha sonra Sultan Ahmed Camii'nde (1609-1617) dışarıdan kâgir bir rampayla ulaşılan hünkâr kasırları cami tasarımına dâhil olmuş, Yeni Cami (1663), Üsküdar Ayazma Camii (1758-61) ve Laleli Camii (1759-63) gibi yapılarda da benzer uygulamalarla tekrarlanmıştır⁴.

1 Muzaffer Sudalı, *Hünkâr Mahfilleri* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 1958); M. Baha Tanman, “Hünkâr Mahfilleri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4 (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 102; M. Baha Tanman, “Mahfil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 27 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 331; Mustafa Çetinaslan, *Mahfil-i Hümâyûn Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri* (Konya: Aybil Yayınevi), 2015.

2 Tanman, “Hünkâr Mahfilleri”, 102; Mustafa Çetinaslan, “Hünkâr Mahfillerinin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Örnekleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 29 (2013), 61-62.

3 M. Baha Tanman, “Kasr-ı Hümâyun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 573.

4 M. Baha Tanman, “Hünkâr Kasırları”, *DB İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4 (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Türk

Genellikle 18. yüzyıldan çok geriye gitmeyen hünkâr kasırları Osmanlı sivil mimarisinin nadir örneklerindedir ve Osmanlı konut tasarımının 17. yüzyıldan bu yana gelişimini belgelemeleri bakımından da Osmanlı mimarisinde oldukça önemlidir⁵. Önce saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı ve ardından halifeliğin kaldırılması ile asıl işlevlerini kaybeden bu mimari öğelerin bazıları da zaman içinde yangın, deprem vb. sebeplerden dolayı yok olmuştur. Bu örneklerden biri de çalışmanın konusunu oluşturan Edirne Üç Şerefeli Cami'de yok olan hünkâr mahfili ile hünkâr kasrıdır. 17. yüzyılda eklendiği tahmin edilen söz konusu birimler 1935 yılında yıkılmıştır. Bu çalışmada bu birimler mimari ve süsleme özellikleri bakımından incelenmiştir. Osmanlı mimarisindeki benzer örnekleri ile karşılaştırılarak hünkâr mahfili ve hünkâr kasrı mimarisi açısından da değerlendirilmiştir.

1. Edirne Üç Şerefeli Cami

Kitabesine göre, II. Murad tarafından 1437-1447 (H. 841-851) inşa ettirilen yapı, saatli medrese, peykler medresesi, mektep, sebil, çeşme ve hazîreden meydana gelen bir külliye'dir. “*Yeni Muradiye*”, “*Muradiye*”, “*Cami-i Cedid*” ve “*Cami-i Kebir*” ve “*Yeni Cami*” olarak da bilinen⁶ yapı bugünkü adını harimin kuzeybatısındaki üç şerefeli minaresinden almaktadır. Yapının mimar Muslihuddin ile Şehâbeddin usta tarafından inşa edildiği kabul edilmektedir. Enine dikdörtgen planlı harim ve revaklı avludan meydana gelen cami, Osmanlı mimarisinin merkezî planlı camilerinin ilk örneğini oluşturmakta olup şadırvanlı-revaklı avlusuyla da son derece önemlidir⁷.

Revaklı avlusunun harim duvarı boyunca uzanan yedi birimli son cemaat yerinde sülüs ve kûfi hatlı inşa kitabesi bulunan oldukça gösterişli ve mukarnas kavsaralı büyük bir taçkapısı bulunmaktadır. Avlunun dört köşesine ise birbirinden farklı süsleme özelliklerine sahip birer minare yerleştirilmiştir. Camiye adını veren üç şerefeli minare harimin kuzeybatısında yer almaktadır. Enine gelişmiş dikdörtgen biçimindeki harim mekânı merkezde 24,10 m çapında ana kubbe, yanlarda 10,50 m çapında ikişerden dört küçük kubbe ile daha örtülüdür. Ana kubbe ile yan kubbeler arasındaki üçgen alanlarda ise mukarnaslı dört küçük kubbecik yer almaktadır. Kible duvarında silmelerle çevrelenmiş oldukça sade mihrabı ile mermerden minberi bulunmaktadır.

Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 100.

5 Tanman, “Kasr-ı Hümâyûn”, 573.

6 Tosyavizade Rifat Osman, *Edirne Evkaf-ı İslamiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*, çev. Ülkü Ayan Özsoy (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1999), 48; Oktay Aslanapa, “Edirne’de Türk Mimarisinin Gelişmesi”, *Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), 223-232; Kayhan Orbay, “Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl Başlarında Üç Şerefeli Camii Vakfı”, *Hacettepe Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 15 (2011), 159-165.

7 Üç Şerefeli Cami ve Külliyesinin mimarisi hakkında detaylı bilgi için bk. Osman, *Edirne Evkaf-ı İslamiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*, 48-55; Aslanapa, “Edirne’de Türk Mimarisinin Gelişmesi”, 223-232; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2004); M. Baha Tanman, “Edirne’de Erken Dönem Osmanlı Camileri ve Özellikle Üç Şerefeli Cami Hakkında”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, haz. Emin Nedret İşli ve M. Sabri Koz (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), 325-352; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi* (İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi, 2007); Nesrin Çiçek Akçıl, “Üç Şerefeli Cami ve Külliyesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 42 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 277-279.

Caminin kible cephesinde, sonradan meydana gelen, dönemin ileri gelenlerinin, din ve devlet adamlarının defnedildiği hazire yer almaktadır. Güneybatı ve güneydoğu köşelerindeki duvarlar ile sınırlandırılan hazireye doğu duvarındaki lokma demirli kapı ile girilmektedir. Hazire duvarlarında ise günümüzde oldukça kötü durumda olan Hekimbaşı Yusuf Efendi (1694-1695) ve Filibeli Çelebi Ağa (1801)'ya ait pencere sebilleri bulunmaktadır. Evliya Çelebi, cami etrafının çiçek bahçeleriyle çevrili olduğunu belirterek namaz safları arasına saksılar içinde gül, menekşe ve reyhan çiçekleri konduğunu ve açık pencereler ile bahçeden gelen çiçek kokuları eşliğinde içerde cemaatin namaz kıldığını bildirmektedir⁸. Caminin doğu cephesinde ise Saatli Medrese ve Peykler Medresesi bulunmaktadır ve bu cephe cami ile medreseler arasındaki bir çıkmaz sokağa bakmaktadır.

Zaman içinde tahrip olan cami ve bağlı olduğu yapılar birçok kez tamir edilmiştir. Onarımına ilişkin en erken kayıt 1602 tarihli olup 1663-1666 yılları arasında da tamir edildiği bilinmektedir⁹. 1752 depreminde ise büyük hasar gören cami, uzun süren keşif ve onarım çalışmaları ardından 1763-1764 yılında III. Mustafa tarafından tekrar tamir ettirilmiştir¹⁰. Bu onarıma ilişkin son cemaat yeri revakında, taçkapı eksenindeki kemerin aynalarında iki beyzî madalyon içinde tamir kitabeleri görülebilmektedir.

2. Yok Olan Hünkâr Mahfili ve Hünkâr Kasrı

Üç Şerefeli Cami'nin özgününde bir hünkâr mahfilinin varlığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak caminin güneybatısından harime girişin sağlandığı küçük kapı "*Sultan kapısı*" olarak adlandırılmaktadır. Bu kapıdan cami içerisine girildiğinde yapının güneybatı köşesinde kesme taşlarla zeminden yükseltelen dikdörtgen planlı mermer korkuluklu bir maksure bulunmaktadır. R. Osman, hünkâr mahfillerinin yapılmasından önce sultanların bu maksurede namaz kıldığını aktarmaktadır¹¹. B. Güray Gülyüz ise "*hünkâr maksuresi*" olarak adlandırdığı bu bölümün hünkâr mahfili özellikleri gösteren bir birim olduğunu ve yapının orijinal düzeniyle bağlantılı olabileceğini ifade etmektedir¹². Ancak R. Osman yine aynı çalışmasında Üç Şerefeli Cami'de başlangıçta padişah mahfilinin bulunmadığını, Eski Cami'nin hünkâr mahfili ile beraber 1762 yılında Sultan III. Mustafa tarafından eklendiğini belirtmektedir¹³.

8 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 1/3, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 318.

9 Feyza Köse Sayan, "*Erken Osmanlı Camileri İçinde Edirne Üç Şerefeli Cami ve Belgeler Üzerinden Cumhuriyet Dönemine Kadar Geçirdiği Onarımlar*" (Yüksek Lisan Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2018), 99.

10 Akçıl, "Üç Şerefeli Cami ve Külliyesi", 277.

11 Tosyavizade Rifat Osman, bu kapıya ilk zamanlar Sultan kapısı denildiğini Eski Müftü merhum Nuri Efendi'nin bir kitabındaki nottan okuduğunu belirtmektedir. Osman, *Edirne Evkaf-ı İslamiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*, 50.

12 Bahriye Güray Gülyüz, "Edirne'deki Selatin Camilerinde Mahfil Kullanımı", *Tarih Öncesinden Cumhuriyete Edirne Üzerine Araştırmalar*, ed. Ergün Karaca (Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2021), 140.

13 Osman, *Edirne Evkaf-ı İslamiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*, 55-56.

Günümüzde, harimin güneydoğu köşesindeki mevcut duvar izleri başta olmak üzere, 1752 depremi sonrası camide gerçekleştirilen 1753, 1759 ve 1763 tarihli tamirat keşif listelerinden, 1890 tarihli onarım belgeleri ile yapıya ait çizimlerden ve bazı fotoğraflardan Üç Şerefeli Cami'de bir hünkâr mahfili olduğu anlaşılmaktadır. 1935 yılında yıkılarak ortadan kalkan¹⁴ bu mahfilin varlığına ilişkin ilk belge, 1752 depremi sonrası hazırlanan 1753 yılına ait tamirat keşif defterleridir. Burada “*mahfil-i hümayun*” olarak adı geçmektedir.

29 Temmuz 1752 tarihinde gerçekleşen depremde Üç Şerefeli Cami'nin minareleri, medrese ve mektebi hasar görmüş, birçok yeri de yıkılmıştır. Hasarları belirlemek için ise 1752, 1759 ve 1763 yıllarında olmak üzere üç kez tamir keşfi yapılmıştır¹⁵. 1753 yılının Mayıs ayında yapılan keşif sonrasında bina emini Filibe Nazırı Abdürrahim Bey kontrolünde tamirat başlamıştır¹⁶. İlk kez H. A. Cengiz tarafından yayımlanan 1753 yılına ait söz konusu tamirat keşif listesinde “...*Mihrap önünde ve mahfil-i hümayun yakınındaki oynayan kilitlerin sıkılması ve mahfil-i hümayun dışında yıkılan tuvalet ve kahve odasının yenilenmesi...*” gerektiği öğrenilmektedir¹⁷. Caminin onarımı için hazırlanan bu keşif evrakından hünkâr mahfiline dair ölçü, birim fiyatı ve maliyet bilgileri ile onarıma ihtiyacı olduğu öğrenilmektedir. Ayrıca dışarda bir tuvaleti ve kahve odasının olduğu anlaşılmaktadır¹⁸.

1753 yılında başlayan bu tamirat Sultan III. Osman döneminde bitirilmediğinden çalışmaların tamamlanması için Sultan III. Mustafa tarafından 1759 yılında ikinci bir keşif daha yapılmıştır¹⁹. Bu tamirata ilişkin keşif listeleri E. H. Ayverdi ve H. A. Cengiz tarafından yayımlanmıştır²⁰.

“*Mahfil-i hümayun*” olarak adı geçen hünkâr mahfiline dair detaylı bilgiler edinilen bu tamirat keşfi 19 Ağustos 1759 tarihinde Sultan Bayezid vakfı mütevellisi Mehmed Ağa, Ser-mimar-ı Hassa, Taşçıbaşı, Neccar ve halifesinin katılımıyla hazırlanmıştır. Söz konusu listede “... *yeni yapılacak mahfil-i hümayunun etrafı ahşap kafesli, ahşap döşemeli ve elvan boyalı; dışında yer alan ve yıkılmış olan abdesthanesinin yenile-neceği ve mahfil kapısının üzerinin kurşunla kaplanacağı...*” belirtilmektedir²¹. Bu

14 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II* (İstanbul: Fetih Cemiyeti, 1972), 436.

15 Hasan Ali Cengiz, *1752 Edirne Depremi (Zelzele-i Azîme)*, (İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2020), 75; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II*, 425-434.

16 Cengiz, *1752 Edirne Depremi (Zelzele-i Azîme)*, 85.

17 “... 20. Sırada; *Mihrap önünde ve mahfil-i hümayun yakınındaki oynayan kilitlerin sıkılması: 11 zira*’, 80 akçe, *yekûn 880 akçe*; 45. Sırada: *mahfil-i hümayun dışında yıkılan tuvalet ve kahve odasının yenilenmesi 100 zira*’, 480 akçe, *Yekûn 7800 akçe...*” Bk. Cengiz, *1752 Edirne Depremi (Zelzele-i Azîme)*, 77-78.

18 Bahriye Güray Gülyüz, “Edirne’deki Selatin Camilerinde Mahfil Kullanımı”, 140.

19 Cengiz, *1752 Edirne Depremi (Zelzele-i Azîme)*, 43-44.

20 Cengiz, *1752 Edirne Depremi (Zelzele-i Azîme)*, 85; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II*, 433.

21 “...15. sırada; *Yeni yapılacak etrafta tahta kafesli, tahta döşemeli elvan boyalı mahfil-i hümayun 100 zira*’;

keşif listesinden ahşap döşemeli ve ahşap kafesli hünkâr mahfilinin onarımına dair ölçü, birim fiyatı ve maliyet bilgileri ile birlikte yeniden yapılacak bu mahfilin ahşap döşemeli ve kafesli olacağı, boyanacağı ve dışarda yıkılmış olan bir abdesthanesinin olduğu anlaşılmaktadır.

Üç Şerefeli Cami'ye dair 1759'da yapılan ikinci keşiften sonra tamirat bitirilememiştir. Edirneli bazı ileri gelenlerin III. Mustafa'ya gönderdikleri 16 Ekim 1762 tarihli bir arzuhalde, Üç Şerefeli Cami, iki medresesi ve mektebinde onarım gerektiren yerlerin olduğu bildirilerek gerekli çalışmaların yapılması talep edilmiştir²².

Bu son tamirat keşfi ve listeleri 30 Ocak 1763 tarihinde Edirne kadısı, Edirne bostancıbaşı, Bayezid vakfı mütevellisi, beldenin ayan ve ağaları Edirne'nin baş mimarı Mehmed Said ve halifeleri, kurşuncubaşı, taşçıbaşı ve uzmanların katılımıyla yapılmıştır²³. Cengiz ve Ayverdi'nin yayımladığı söz konusu keşif listelerinden, hünkâr mahfiline dair daha detaylı ölçü ve maliyet bilgileri öğrenilmektedir. 1763'te yapılan bu üçüncü tamirat keşfinde; "... *Mahfil-i hümayun üzerindeki yerinden oynayan 5x3 ölçüsündeki kemerin, 10x10 ölçüsündeki kafeslerinin tamiri ve çeşitli renklere boyanması, mahfilin altına ahşap bir maksurenin yapılması, mahfilin kapısı üzerine 39x2,5 ölçülerinde yarım daire şekilli çıtalı bir tavan ve kurşun çatı ile boya yapılacağı ve 10x6 ölçülerinde abdest odası...*" bilgileri yer almaktadır²⁴. "*Mahfil-i hümayun*" olarak adı geçen hünkâr mahfilinin tamire ihtiyaç olan yerleri, malzeme ve ölçüleri ile birlikte verilmektedir. Diğer keşif listelerinden farklı olarak altına ahşap bir maksure ile abdest odası yapılacağı, kapısı üzerinin daire planlı kurşun bir çatı ile örtüleceği öğrenilmektedir.

Hünkâr mahfiline ilişkin söz konusu tamirat keşif belgeleri dışında 1890-1893 yılları arasında gerçekleştirilen onarım belgeleri de bulunmaktadır. Bu belgelerde dönemin Edirne Belediyesinde Mühendis Vekili Avadis tarafından imzalı iki farklı plan ve kesit çizimleri de yer almaktadır²⁵. 1890 tarihli plan ve kesit niteliğindeki bu çizimler,

600 akçe, Yekûn 6000 akçe; 16. sırada; Burada mahfel-i hümayun dışında yıkılmış olup yenilenecek olan abdesthane 40 zira', 1000 akçe, Yekûn 40000 akçe; 17. sırada; Mahfil-i hümayun kapısı üzerine yapılacak kurşun uygulaması 72 zira', 106 akçe, Yekûn 8.620 akçe...". Cengiz, 1752 Edirne Depremi (Zelzele-i Azîme), 86; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II*, 425-433.

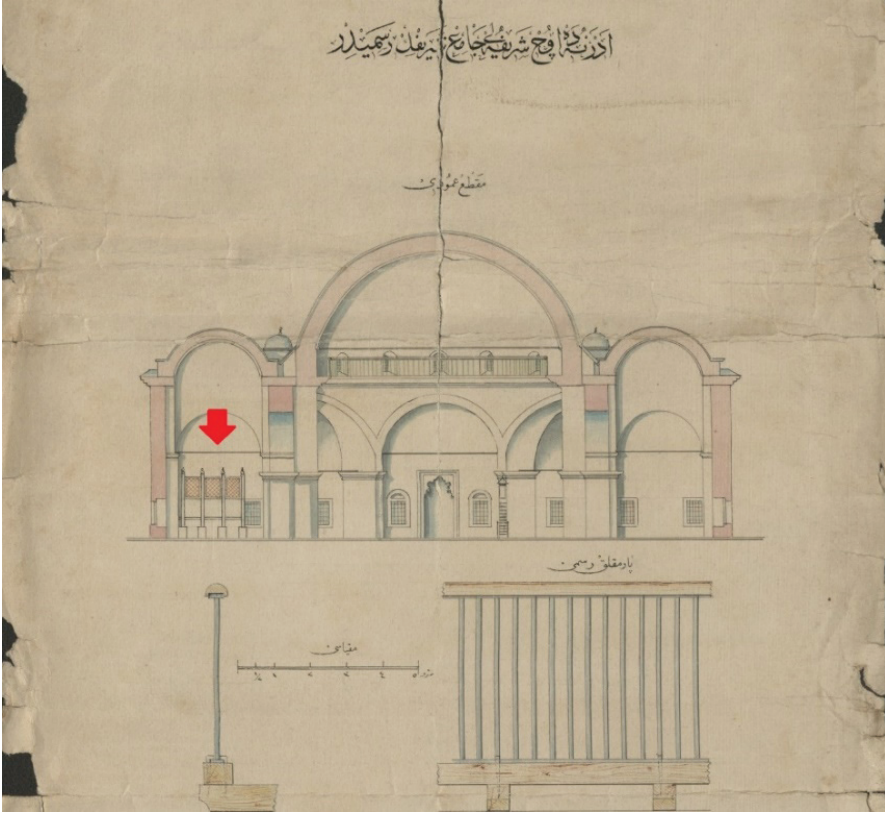
22 Cengiz, 1752 Edirne Depremi (Zelzele-i Azîme), 92.

23 Cengiz, 1752 Edirne Depremi (Zelzele-i Azîme), 43-44,92.

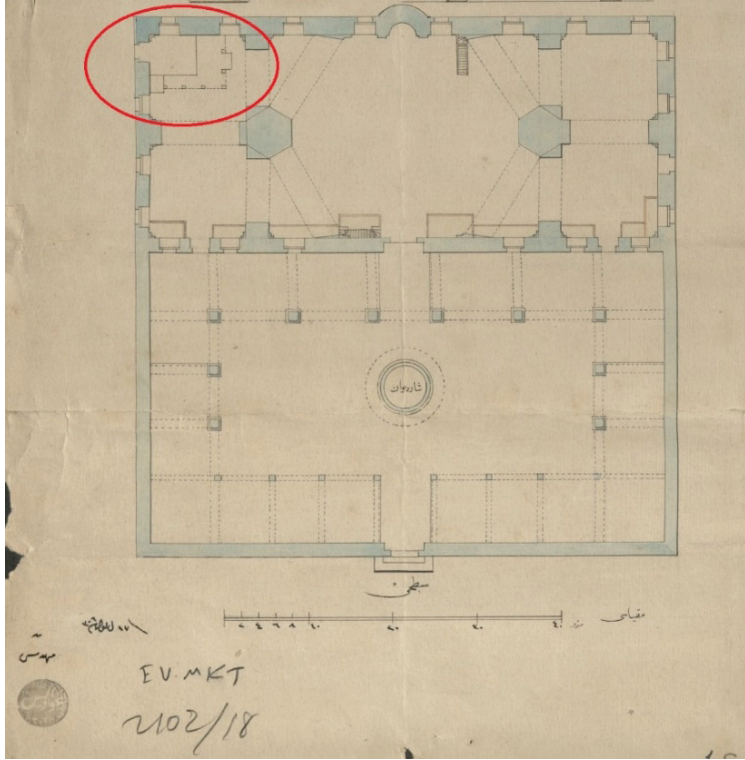
24 "... 6. *Satırda; Mahfil-i hümayun üzerindeki yerinden oynayan kemerin tamiri (5x3), 15 zira', 600 akçe, 9000 yekûn akçe; 18. Satırda; Mezkur mahfil altına tahta döşemeli yeni maksure 71,5 zira', 60 yekûn, 4290 akçe; 21. Satırda; Mahfil-i hümayun kafeslerinin tamiri elvan boyası (10x10)100 zira', 120 yekûn 120 akçe; 22. Satırda; Mahfil-i hümayun abdest odası (10x6) 60 zira', 600 akçe, yekûn 36000 akçe; 23. Satırda; Mahfil-i hümayun kapısı üzerine tavan, çatı ve boya (39x2,5) 97,5 zira', 200 akçe, yekûn 19.500 akçe...*". Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II*, 425-426; Cengiz, 1752 Edirne Depremi (Zelzele-i Azîme), 93.

25 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf Mektubi Kalemi (EV.MKT)-02102.00018-015, 17 Eylül 1306 (29 Eylül 1890), Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf Mektubi Kalemi (EV.MKT)- 02102.00018-013, Şubat 1306 (Şubat 1890)

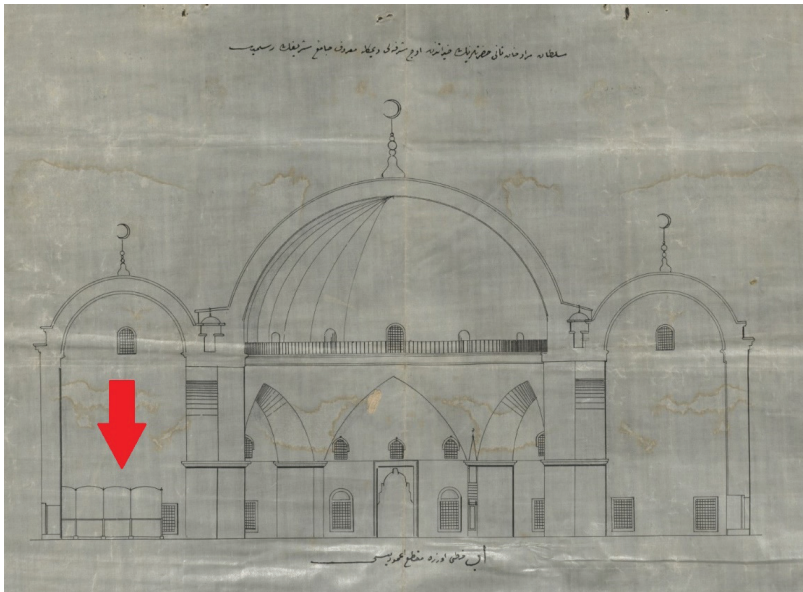
söz konusu mahfilin konum, plan ve mimari özellikleri hakkında detaylı bilgi vermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu çizimler incelendiğinde hünkâr mahfil-i mihrabın solunda, harimin güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Fevkani (yükseltilmiş) mahfil dikdörtgen planlıdır ve doğu-batı yönünde dört, kuzey-güney ekseninde üç olmak üzere altı ayak üzerinde yükselmektedir. Dörtgen kaideler üzerine oturan bu ayaklar harimin silme kotuna kadar ulaşmaktadır. Alt katta dikdörtgen planlı bir döşemesi bulunan mahfilin üst katına kuzey doğu yönündeki birkaç basamaklı merdivenle çıkılmaktadır. Geometrik şebekeli ahşap korkuluklara sahip mahfilin mihraba bakan cephesi hafifçe kavisli bir çıkma yaparak kafesle örtülmüştür. İnşa tarihi bilinmeyen hünkâr mahfiline girişin, doğu cephenin kible yönündeki ilk pencerenin kapıya dönüştürülerek sağlandığı anlaşılmaktadır (G.1, G.2, G.3, G.4).

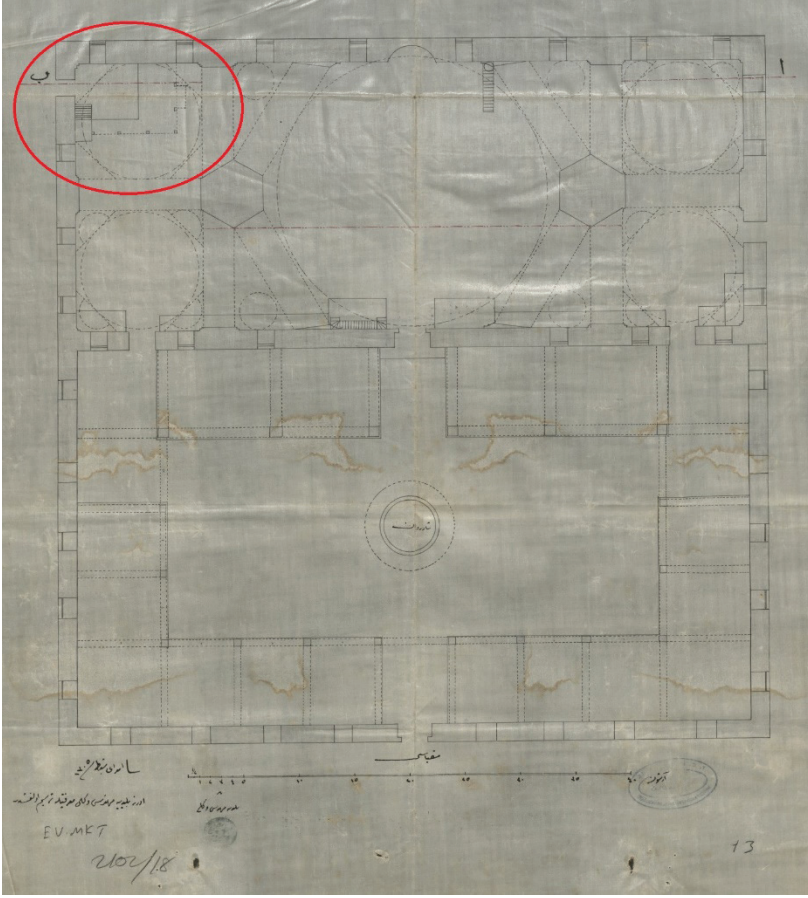
G. 1: 1890 tarihli belgede hünkâr mahfil-i kesiti (BOA, EV.MKT- 02102.00018-015)

G. 2: 1890 tarihli belgede hünkâr mahfili planı (BOA, EV.MKT- 02102.00018-015)

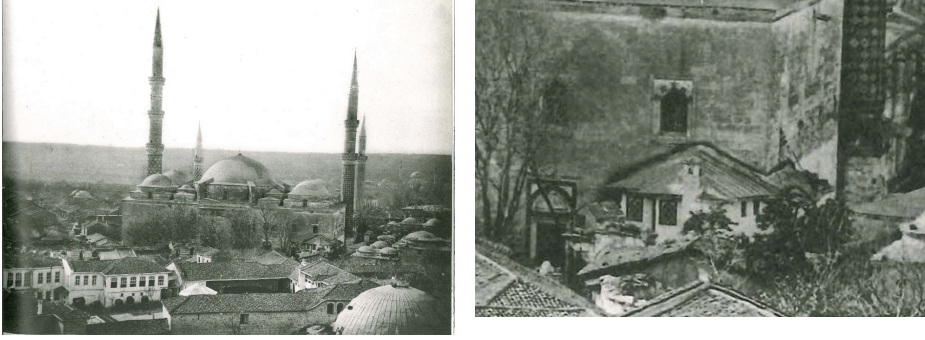

G. 3: 1890 tarihli belgede hünkâr mahfili kesiti (BOA, EV.MKT- 02102.00018-013)

G. 4: 1890 tarihli belgede hünkâr mahfil-i planı (BOA, EV.MKT- 02102.00018-013)

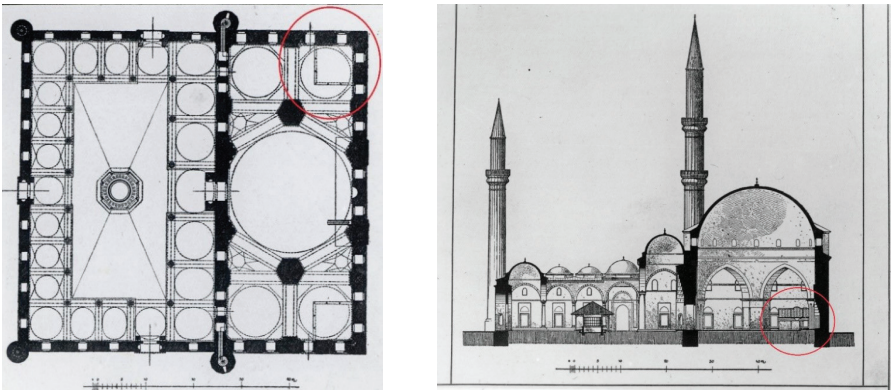
II. Abdülhamit fotoğraf koleksiyonunda, Üç Şerefeli Cami'nin kible yönünü dışardan gösteren 19. yüzyıla ait bir fotoğrafta (G. 5) ise caminin güneydoğu köşesinde yapıya bitişen bir mekân görülmektedir. İki katlı olduğu ve sonradan eklendiği düşünülen bu bölümün mahfille bağlantılı bir hünkâr kasrı olduğu anlaşılmaktadır. Namazın kılındığı mahfil ile arasında dinlenmek ve oturmak için küçük bir sofası olduğu tahmin edilmektedir. Dönemin çoğu muhdes hünkâr köşk ve kasırları gibi kurşun kaplı kırma bir çatıyla örtülüdür. Üçgen oluşturacak bir şekilde açılı olarak yerleştirilen kasrın batı yönünde iki büyük dikdörtgen açıklıklı ve kafesli, batı yönünde ise yine dikdörtgen açıklıklı iki küçük penceresi bulunmaktadır. Çatısı üzerinde bir de baca vardır. Geniş saçak örtülü kasrın öne doğru hafifçe çıkma yaptığı görülmektedir. Yapı, doğusunda yine kurşun örtülü olduğu tahmin edilen bir giriş saçağı ile birleşmektedir. Bu saçak hünkâr mahfiline giriş için kapıya dönüştürülen pencerenin üzerini örtmektedir. Duvardan zincirli gergi demiri ile desteklenmektedir.

G. 5: II. Abdülhamit arşivinden, kible yönüne sonradan eklenen hünkâr kasrı ve detayı, 19. yüzyıl (*Tarihi Fotoğraflarla Edirne*, 64-65)

Fotoğrafta görülen bu yapının 1753, 1759 ve 1763 tarihli tamir keşif belgelerinde mahfilde olduğu belirtilen “*tuvalet, abdesthane ve kahve odası*” gibi birimleri barındıran ve 17. yüzyıldan itibaren mahfille bağlantılı olarak tasarlanan hünkâr köşk ve kasırlarının bir örneği olduğu tespit edilmiştir. Bazı kaynaklarda yanlışlıkla “*mahfil cumbası*”²⁶ olarak tanımlanan kasrın ve mahfil giriş saçağının çatı izleri kible dış duvarlarının doğu köşesindeki ilk pencere üzerinde hâlen görülebilmektedir.

C. Gurlitt, çalışmasında camiye ilişkin hazırladığı 1901 tarihli plan ve kesitlerinde hünkâr mahfiline de yer vermektedir²⁷. 1890 tarihli çizimlerle benzerlik gösteren mahfil burada da harimin güneydoğu köşesinde fevkani olarak konumlanmaktadır. Dikdörtgen planlı ve ahşap direklerle taşınan mahfilin üst katı ahşap kafeslerle çevrilidir ve mihraba doğru hafif kavisli bir şekilde çıkma yapmaktadır (G. 6).

G. 6: Üç Şerefeli Cami’de hünkâr mahfilini gösteren plan ve kesiti, (Gurlitt, “Die Bauten Adrianopels”, 54-55)

26 Gülşen Mercimek Altınsoy, “Edirne Camilerinde 18. Yüzyıl Onarımları” (Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 1999), 45; Güray Gülyüz, “Edirne’deki Selatin Camilerinde Mahfil Kullanımı”, 141.

27 Gurlitt, Cornelius, “Die Bauten Adrianopels”, *Orientalisches Archiv* I (1910-1911), 51-60.

Gurlit'in aynı çalışmasında hünkâr mahfilinin 1901 tarihli siyah beyaz bir fotoğrafı bulunmaktadır. Bu fotoğraf, günümüzde mevcut olmayan mahfilin harimden görünüşüne dair tek fotoğraf olması bakımından oldukça önemlidir. Burada söz konusu mahfil çizimlerle uyumlu şekilde harimin güneydoğu köşesinde fevkani şekilde yer almaktadır. Ahşap olduğu anlaşılan ayakları ve mihraba doğru çıkması ile üst kat kafesleri net bir şekilde görülebilmektedir. Mahfil duvarlarının harim duvarlarındakiler ile uyumlu, dönemin modasına uygun kalemişleri ile süslü olduğu tahmin edilmektedir (G. 7).

G. 7: Hünkâr mahfilinin görünüşü, (Gurlitt, "Die Bauten Adrianopels", 55)

1935 yılında ortadan kalkan hünkâr mahfilinin izleri günümüzde içerde duvar dokusunda ve dışarda doğu cephesinin kible yönündeki ilk penceresi üzerinde görülebilmektedir. Harimin güneydoğu köşesindeki duvar dokusu kaba yontu taştan olup güneydoğu köşedeki ilk pencerenin üzerinde küçük bir mihrap nişi bulunmaktadır (G. 8).

G. 8: Günümüze ulaşmayan hünkâr mahfilinin duvar izleri ve mihrap nişi
(N. Ç. Akçıl Harmankaya, 2023)

Günümüzde mevcut olmayan hünkâr mahfilini için doğu taraftaki ilk pencere, kapı olarak kullanılmıştır. Özgün formunu yitirdiği ve sonraki onarımlar sebebiyle yeniden yapıldığı görülmektedir²⁸. Mahfil ile bağlantılı tasarlanan hünkâr kasrına geçiş için ise mihrap cephesinin güneydoğu köşesindeki ilk pencere kullanılmıştır. Mahfilin pencereden dönüştürülen kapısının üzeri, keşif listeleri ve fotoğraftan anlaşıldığına göre ahşap saçak üzerine kurşun örtülüdür. Bu saçığın taşıyıcılarının izleri az da olsa bugünde görülebilmektedir. Ancak kapı olarak kullanılan pencere sonraki onarımlarda düzenlenerek tekrar pencere hâline getirilmiştir (**G. 9, G. 10**).

²⁸ Köse Sayan, “Erken Osmanlı Camileri İçinde Edirne Üç Şerefeli Cami ve Belgeler Üzerinden Cumhuriyet Dönemine Kadar Geçirdiği Onarımlar”, 46.

G. 9: Hünkâr mahfilî giriş kapısı olarak kullanılan pencere ve üzerindeki saçak izi (N. Ç. Akçıl Harmankaya, 2022)

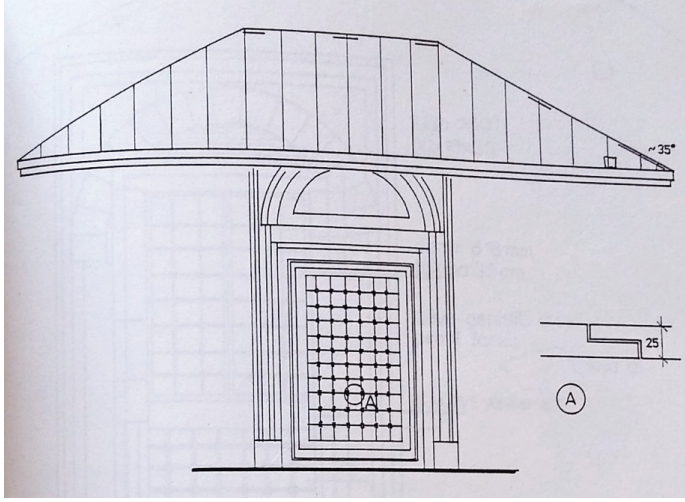
G. 10: Hünkâr kasrı ve mahfile giriş kapısı olarak kullanılan pencere ve üzerindeki saçak izi (N. Ç. Akçıl Harmankaya, 2022)

Kible cephesinin güneydoğu köşesinden camiye bitişen hünkâr kasrının çatısı ve giriş kapısına dair izler de yapının dış duvarlarında hâlen görülebilmektedir. Burada yer alan pencerenin üzerinde çatı izi bulunmaktadır. Söz konusu pencerenin ortasına, mevcut kemeri bozan ve açıklığı ikiye ayıran mermer bir söve yerleştirilmiştir. Alt bölümde ilk pencereye ait olduğu düşünülen lokma demirli açıklık yer alırken üst bölümde yine lokma demir parmaklıklı iki ahşap kanat yer almaktadır (G. 11).

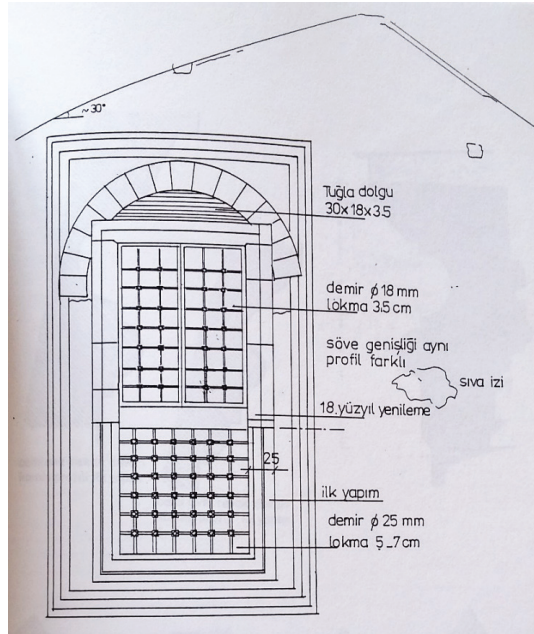

G. 11: Hünkâr kasrı ve giriş kapısı olarak değiştirilen pencere ile üzerindeki saçak izi (N. Ç. Akçıl Harmankaya, 2023)

G. M. Altınsoy tarafından hünkâr mahfili ve hünkâr kasrı girişlerine dair öneri restitüsyon çizimleri yapılmıştır (G. 12, G. 13)²⁹. Bu çizimlerde özellikle hünkâr mahfili kapısına ait kurşun kaplı ahşap giriş saçağı örtüsü özgün kapı örtüsüne dair fikir vermektedir.

G. 12: Hünkâr mahfili girişi ve saçağının restitüsyonu, (Mercimek Altınsoy, “Edirne Camilerinde 18. yy. Onarımları,” 235)

G. 13: Hünkâr kasrı girişi ve saçağının restitüsyonu (Mercimek Altınsoy, “Edirne Camilerinde 18. yy. Onarımları,” 426)

29 Mercimek Altınsoy, “Edirne Camilerinde 18. Yüzyıl Onarımları”, 235-236.

3. Değerlendirme

Osmanlı mimarisinde merkezî planlı camilerin yolunu açan Edirne Üç Şerefeli Cami, 15. yüzyılda II. Murad tarafından inşa ettirilen çok önemli bir selatin camisidir. Özgününde bir hünkâr mahfilinin var olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak H. İnalçık, Sultan II. Murad'ın maiyetinden iki kişi ile birlikte camiye gelerek halk içinde namaz kıldığını aktarmaktadır³⁰. Sultan için özel bir mahfili tanımlamayan bu aktarım namaz kıldığı mahal bakımından düşündürücüdür.

Üç Şerefeli Cami'nin 1753, 1759, 1763 ve 1890-1893 yıllarındaki onarımlarına ilişkin arşiv belgeleri başta olmak üzere, C. Gurlitt'in çizim ve fotoğrafları ile güneydoğu köşesindeki mevcut duvar ve pencere izlerinden yola çıkılarak hünkâr mahfili ve mahfil ile bağlantılı bir hünkâr kasrı olduğunu tespit edilebilmektedir. 1752 depreminde zarar görmüş olmaları, bu tarihten önce var olduklarını göstermektedir. Üsküdarî Abdullah Efendi'nin 1688-1693 yılları arasındaki olayları anlattığı Vâkı'ât-ı Rûz-merre adlı eserinin I. cildinde “... 25 Kasım 1689: **Cuma namazını Üçşerefeli Cami-i şerifinde eda kıldılar. Ve sadrazam Köprülüzade Mustafa Paşa hazretleri de Cuma namazını adı geçen camide kıldılar...**”³¹; III. cildinde ise “...25 Ocak 1692: Üçşerefeli denilen kadim ibadetgâha, cami-i şerife doğru yola çıktı ve hassa ağaları ve ihlası aşikâr olan sırdaşları ile adı geçen camide **cihan padişahlarına mahsus olan ibadetgâh mahalline teşrif etti** ve kalabalık Müslüman cemaat ile Cuma namazını kıldı...”³² şeklinde Üç Şerefeli Cami'de cuma namazı kıldığını ve camide “**padişahlara mahsus**” bir mahalın varlığından bahsedilmektedir. Evliya Çelebi, 1663 yılında, Rumeli seyahati dönüşünde Edirne'ye gelmiş ancak 17. yüzyıla ait ünlü Seyahatnamesinde hünkâr mahfili ve kasrıdan bahsetmemiştir³³. Bu sebeple camideki hünkâr mahfili ve kasrının Evliya Çelebi'nin Edirne seyahati sonrasına, 17. yüzyılın son çeyreğindeki bir tarihe ait olduğu düşünülmektedir.

Hünkâr mahfilleri ve hünkâr kasırları, padişahların sadece cuma selamlıkları için ziyaret edecekleri selatin camilerde bulunmaktadır³⁴. Ne vakit inşa edildiği bilinmeyen hünkâr mahfili ve hünkâr kasrının yapıya sonradan eklenmelerinin sebebi 17. yüzyıl-

30 Halil İnalçık, “Osmanlı Padişahı”, *Doğu Batı* 54 (2010), 13

31 “... Ruz-ı diger. Yevmu'l-Cum'a, fi 12 şehri Safer sene 1101, Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri *salât-ı cum'* ayı Üçşerefeli Câmi'-i şerifinde edâ buyurdılar. Ve sâhib-i devlet Köprülüzade Mustafâ Paşa hazretleri dahi *salât-ı cum'* ayı câmi'-i mezbûrda edâ buyurdılar...” Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, c. I, haz. Muzaffer Doğan (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2017), 198.

32 “...Ruz-ı diger. Yevmu'l-Cum'a, fi 6 şehri Cemaziyu'l-evvel sene 1103, Üçşerefeli dimekle ma'rûf ibadetgâh-ı kadim olan câmi'-i şerife azîmet ve ağayân-ı hâss ve mahremân-ı bâhirü'l-ihlâs ile câmi'-i mezbûrda pâdişâhân-ı cihâna mahsus olan mahall-i ibadetgâha teşrif ve cemâ'at-i kesîre-i müslimin ile *salât-ı cum'* ayı edâ buyurdılar...” Üsküdarî Abdullah Efendi. *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, c. III, haz. Erhan Afyoncu (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2017), 112.

33 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*; Mehmet Karakuyu ve Faruk Sariusta, “Evliya Çelebi'ye Göre 17. Yüzyılda Edirne'nin Şehir Coğrafyası ve Kültürel Hayat”, *Marmara Coğrafya Dergisi* 24 (2011), 124-149.

34 Tarkan Okçuoğlu, “19. Yüzyılda İstanbul Camilerine Eklenen Ahşap Hünkâr Kasırları Üzerine Değerlendirmeler”, *İstanbul Araştırmaları Yıllığı* 3 (1989), 129.

daki Edirne’nin tekrar merkezleşme süreci ile ilgili olmalıdır³⁵. Bu birimler dinî ve siyasi iktidar olan dönem hükümdarının şehrin dini mimarisindeki temsiliyetini ifade etmektedir. Zira Osmanlı sultanları cuma selamlığı için sadece saraya yakın camileri değil şehir içindeki diğer camileri de tercih etmiş böylece Osmanlı toplumu arasında kamusal bir görünürlük kazanmayı arzu etmişlerdir. Özellikle 17. yüzyılda hanedan üyeleri Edirne’yi çoğu defa daimî ikametgâh olarak kullanmışlar, Sultan I. Ahmed (1603-1617) başta olmak üzere Osmanlı padişahları sık sık Edirne’de oturmuşlar ve imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır³⁶. Bu dönemde Sultan I. Ahmed’in isteği doğrultusunda Ekmekçizade Ahmet Paşa’nın Eyüp Camii’ne bir hünkâr mahfili ilave ettirdiği de bilinmektedir³⁷. Sultan II. Osman ve IV. Murad’ın düzenledikleri av eğlenceleri ile Edirne’ye olan ilgi daha da arttırılmıştır. Özellikle Sultan IV. Mehmed’in saltanatı (1645-1693) sırasında Edirne yeniden siyasi bir merkez hâline gelmiştir. Sultan, Venedik’e karşı girilen harekât ve Lehistan seferleri sırasında Edirne’de bulunarak elçileri burada kabul etmiştir. Şehzadeleri Mustafa ve Ahmed’in sünnet düğünleri yine Edirne’de gerçekleşmiş, bu dönemde Edirne Sarayı’nın ve şehrinin önemi iyice artmıştır³⁸. Sultan II. Süleyman’ın ölümü üzerine ise 1691 yılında Sultan II. Ahmed, Edirne’de cülus etmiştir. Böylece Fatih’ten sonra ikinci, İstanbul’un başkent olmasından sonra ise ilk defa Edirne Sarayı’nda bir cülus töreni yapılarak Edirne Eski Cami’de kılıç kuşanma merasimi gerçekleştirilmiştir. 1695’te yerine geçen Sultan II. Mustafa ise Edirne Sarayı’nda tahta çıkmış ve cülus töreni burada yapılmıştır. Sultan, İstanbul ikametleri dışında çoğunlukla Edirne’de yaşamıştır³⁹. Edirne’nin siyasi tarihindeki yeri ve önemini anlatan bu bilgiler göz önüne alındığında Üç Şerefeli Camii’de hünkâr mahfili ve hünkâr kasrının yine en erken Edirne’nin tekrar imparatorluğun bir yönetim merkezi olduğu 17. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Anadolu Türk mimarisinde özgün biçimi ile günümüze gelebilmiş en eski hünkâr mahfili örnekleri Divriği Ulu Camii (1228-1229) ve Beyşehir Eşrefoğlu Camii (13. yüzyıl)’nde yer almaktadır. Söz konusu örnekler, cami içindeki konumları, fevkanı tasarımları ve ahşap korkuluk ayrıntıları ile Osmanlı döneminin hünkâr mahfillerine öncülük etmişlerdir. Osmanlı döneminde tespit edilebilen en eski tarihli hünkâr mahfili ise Bursa’daki Yeşil Cami (1419)’de bulunmaktadır. Çini bezemesi ile dikkati çeken

35 Okçuoğlu, “19. Yüzyılda İstanbul Camilerine Eklenen Ahşap Hünkâr Kasırları Üzerine Değerlendirmeler”, 131.

36 Sultan I. Ahmed devri imar faaliyetleri için bk. Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Edirne’de Sultan I. Ahmed Devri İmar Faaliyetleri”, *Edirne Araştırmaları*, ed. Yüksel Topaloğlu ve Metin Ünver (Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2023), 237-242.

37 Ayşe Gülçin Küçükkaya, “Mimarbaşı Sedefkâr Mehmet Ağa Dönemi Edirne Yapıları ve Defterdar Ekmekçi-oğlu Ahmet Paşa”, *Bellekten* 55/213 (1991), 400; Hüseyin Ayvansaraylı, *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhîr-i Rical*, haz. Fahri Ç. Derin (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978), 18.

38 Feridun M. Emecen, “Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, haz. Emin Nedret İşli ve M. Sabri Koz (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), 57.

39 Zeynep Tarım Ertuğ, “Edirne’de Yapılan Son Cülus Töreni”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, haz. Emin Nedret İşli ve M. Sabri Koz (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), 162.

hünkâr mahfili yapının kuzeyinde, üst katta yer almaktadır. Hükümdarın maiyeti ile harem halkına mahsus oldukları bilinen arkadaki bölümleriyle hünkâr kasırlarının da ilk örneğini meydana getirmektedir⁴⁰. Osmanlı mimarisinde, Bursa Yeşil Cami’den sonra bilinen en eski hünkâr mahfili ise Edirne II. Bayezid Camii’nde (1488) yer almaktadır. Fevkanı kurgusuyla harimin güneydoğu köşesinde bulunmakta olup sivri kemerli mermer sütunlar üzerinde yükselmektedir. Doğu cephesinde bağımsız bir girişi olan mahfil, geometrik şebekeli mermer korkuluklarla donatılmıştır. Daha sonra, özellikle İstanbul camilerinde uygulanacak hünkâr mahfillerinin ilk örneğini oluşturması bakımından da oldukça önemlidir⁴¹. İstanbul Bayezid Camii’nden (1505) sonra ise İstanbul’da sultanlar tarafından inşa edilen bütün camilerde hünkâr mahfili bir gelenek hâlini alarak yapılmaya başlanmıştır⁴².

Güvenlik amacıyla yerden yüksekte fevkanı konumda tasarlanan hünkâr mahfilleri harimin genellikle güneydoğu bazen de güneybatı köşesinde, mihrabın sağında veya solunda bulunmaktadır. Lentolarla veya kemerlerle birbirine bağlanan sütunlar üzerine oturan bu birimler ahşap ya da taştan korkuluklarla kuşatılmaktadır⁴³. Sütun başlıkları, kemerleri ve korkulukları ait oldukları dönemin mimari zevkine göre değişiklik göstermektedir. Dönemin mimari ve süslemesiyle bir üslup bütünlüğü içinde ele alınarak duvarlarında kalem işi veya çini bezemeye yer verilmiştir. İlk örneği Sultan Ahmed Camii’nin (1609-1617) hünkâr mahfilinde olmak üzere 17. ve 18. yüzyıllara ait olanların çoğunun kible cephesinde birer mihrap nişi yer almaktadır⁴⁴. Bu mahfiller bağımsız birer girişe sahiptirler ve şayet yapıda hünkâr kasrı varsa bu bölümle aralarında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır⁴⁵.

17. yüzyıldan itibaren farklı bir uygulama olarak önceden inşa edilen camilere ve kiliseden çevrilen bazı yapılara hünkâr mahfillerinin eklendiği bilinmektedir. Bunlar arasında İstanbul Haseki Sultan Camii (1612-1613), Vaniköy Camii (1730-1754), Hacı Beşir Ağa Camii (1809-1839), Üsküdar Atik Valide Camii (1834-1835), Mahmut Paşa Camii (1828-1835), Defterdâr İbrahim Paşa Camii (1833), Bursa Ulu Camii (1740), Zeyrek Camii (18. yüzyıl), Gül Camii (1809-1839) ve Ayasofya Camii (1847-1851) eklenen hünkâr mahfilleri, mimari kurguları ve süslemeleri ile oldukça dikkat çekicidir⁴⁶. İlk kez 1753 tarihli tamir keşif belgesinde “*mahfil-i hûmayun*” olarak anılan Üç Şerefeli Cami’nin hünkâr mahfili, inşa edildiği yapıya sonradan eklenen hünkâr mahfilleri geleneğinin bir örneğini oluşturmaktadır.

40 Tanman, “Hünkâr Mahfilleri”, 102; Tanman, “Mahfil”, 331.

41 Tanman, “Hünkâr Mahfilleri”, 102; Çetinaslan, “Hünkâr Mahfillerinin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Örnekleri”, 66.

42 Çetinaslan, “Hünkâr Mahfillerinin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Örnekleri”, 66.

43 Tanman, “Hünkâr Mahfilleri”, 102; Tanman, “Mahfil”, 332.

44 Tanman, “Mahfil”, 332.

45 Çetinaslan, *Mahfil-i Hûmâyûn Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri*, 400-401.

46 Çetinaslan, “Hünkâr Mahfillerinin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Örnekleri”, 67.

Osmanlı’nın ikinci başkenti olan Edirne’de Eski Cami (1402-1414), Muradiye Camii (1426), II. Beyazıt Camii (1484-1488) ve Selimiye Camii’nde (1575) hünkâr mahfilleri bulunmaktadır. Bunlardan Eski Cami hünkâr mahfili (1601-1611) ve Muradiye Camii’nin hünkâr mahfili (1837) yapıya sonradan eklenmiştir⁴⁷. Hünkâr mahfillerinin genel mimari kurgusuna uygun olarak camilerin güneydoğu köşesinde konumlanan bu mahfiller de Üç Şerefeli Cami’nin hünkâr mahfili gibi ahşap olup ayaklar üzerinde yükselmektedir. Yapıların doğu köşesindeki birer pencereleri sonradan giriş kapısına dönüştürülmüştür (G. 14).

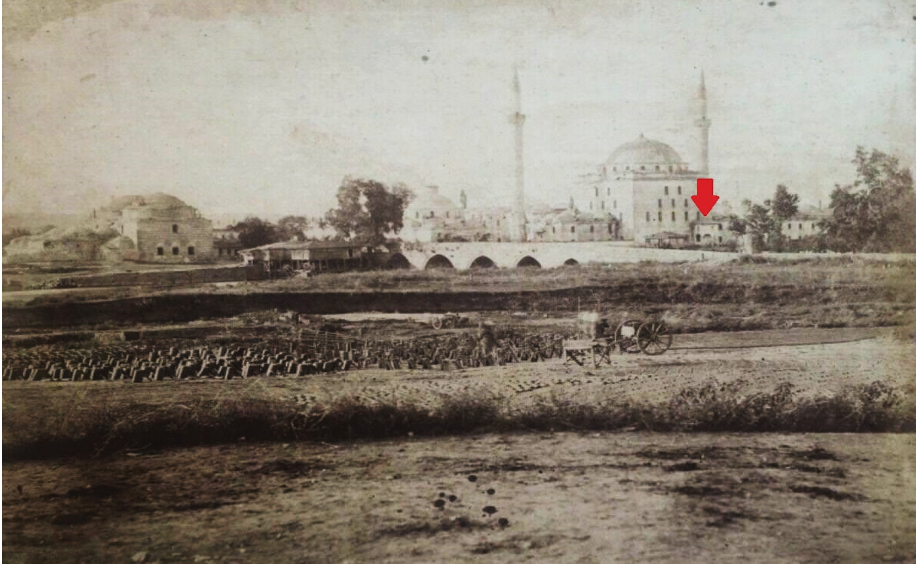

G. 14: Edirne Eski Cami hünkâr mahfili ve doğu cephedeki pencere üzerinde giriş saçağının izleri (N. Ç. Akçıl Harmankaya, 2022)

Güney doğu köşesindeki ilk penceresi kapıya çevrilmek suretiyle fevkani bir hünkâr kasrı da bulunan Üç Şerefeli Cami’nin hünkâr mahfili, 17. yüzyılın başından itibaren özellikle İstanbul selâtin camilerinde görülen mahfiller ile bağlantılı hünkâr köşk ve kasırlarının küçük bir örneğini teşkil etmektedir. Söz konusu hünkâr kasrı konumu ve mahfille olan mimari kurgusu bakımından Edirne II. Beyazıt Camii’nin (1484-1488) 17. yüzyılda eklendiği düşünülen hünkâr kasrı ile de oldukça benzerdir⁴⁸. Her iki yapıdaki benzer uygulamalar Edirne’nin 17. yüzyıldaki siyasi bir merkez ve başkent olmasıyla ilgili olmalıdır (G. 15).

47 Güray Gülyüz, “Edirne’deki Selatin Camilerinde Mahfil Kullanımı”, 154.

48 Sedat Bayrakal, *Edirne’deki Tek Kubbeli Camiler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 88.

G. 15: Edirne II. Beyazıt Camii'nin günümüzde mevcut olmayan hünkâr kasrının B. Kargopoulo'ya ait 1878 tarihli fotoğrafı
(<http://www.eskiturkiye.net/4274/edirne-1878#lg=0&slide=0>)

İstanbul'da bazı camilere 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren -özellikle de II. Mahmud döneminde- sonradan ahşap köşk ve kasırların eklendiği bilinmektedir⁴⁹. Üç Şerefeli Cami'nin hünkâr mahfili ve kasrı da Beyazıt Camii (1505) ve Atik Vâlîde Camii'ndeki (1582) kâgir harim kitlesine eklenmiş mahfille bağlantılı ahşap çıkmalar şeklindeki bu köşk ya da kasırlarla da benzemektedir⁵⁰. Ancak çok daha erken bir örneğini oluşturması bakımından son derece dikkat çekicidir. Bu örneklerde olduğu gibi, söz konusu hünkâr kasrı, mahfil ile bağlantı sağlamak için harime açılan cephedeki pencerelerinden biri, iki bölümü birbirine bağlayan bir kapıya dönüştürülmüştür ve mahfil kotuna çıkabilmek için yerden yükseltilmiştir.

Sonuç

Yazılı ve görsel belgeler üzerinde yapılan araştırmada Edirne'de Üç Şerefeli Cami'ye ait bir hünkâr mahfili ve hünkâr kasrının olduğu tespit edilmiştir. 1753, 1759 ve 1763 onarım keşif belgelerinde "*mahfil-i hümayun*" olarak belirtilen mahfil ve kasır Edirne'nin ikinci kez başkent hâline gelip hanedanın daimî ikametgâhına dönüştüğü 17. yüzyılda ve büyük ihtimalle IV. Mehmed tarafından ilave edilmiş olmalıdır.

Tamir keşif belgeleri başta olmak üzere yapıya dair yazılı ve görsel kaynaklardan ve mevcut izlerden harimin güneydoğu köşesinde konumlanan dikdörtgen planlı ve

49 Tanman, "Kasr-ı Hümayun", 574.

50 Okçuoğlu, "19. Yüzyılda İstanbul Camilerine Eklenen Ahşap Hünkâr Kasırları Üzerine Değerlendirmeler", 140-141.

fevkani hünkâr mahfilinin ayrı bir mihrabiyesi bulunduğu, doğu cephesinin kible yönündeki alt kat penceresinin giriş kapısı olarak düzenlendiği anlaşılmıştır. Harimin güneydoğu köşesindeki pencere kapıya dönüştürülerek mahfille bağlantı sağlanan hünkâr kasrının ise ahşap ya da kâgir ayaklar üzerinde yükselen ahşap döşemeli, tuvalet, abdesthane ve kahve odasından oluşan bir yapı ve ahşap çatısının kurşunla örtülü olduğu tespit edilmiştir. Ahşap konut mimarisinin küçük bir örneğini oluşturan hünkâr kasrı dışarı doğru çıkma yapmaktadır. Bu kasır genellikle 18. yüzyıldan itibaren selatin camilerine eklenen ahşap hünkâr köşk ve kasırlarının İstanbul’a yakın bir başka başkentte erken bir uygulamasıdır. Söz konusu bu sultani bölümler Edirne’deki selatin camilerine sonradan hünkâr mahfili ve hünkâr kasrı ekleme geleneğinin önemli bir örneğidir. Bu bölümler, siyasi ve dinî bir otorite olarak yapının banisi Sultan II. Murad’ı ve halefi olan dönemin sultanını mimaride görünür kılmaktadır. Hükümdarın ve Osmanlı yönetim anlayışının camide sembolik temsiliyeti bakımından önem arz etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akçıl, Nesrin Çiçek. “Üç Şerefeli Cami ve Külliyesi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, 277-279.
- Aslanapa, Oktay. “Edirne’de Türk Mimarisinin Gelişmesi”. *Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993, 223-232.
- Aslanapa, Oktay. *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2004.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*. C. II, İstanbul: Fetih Cemiyeti, 1972.
- Bayrakal, Sedat. *Edirne’deki Tek Kubbeli Camiler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Cengiz, Hasan Ali. *1752 Edirne Depremi (Zelzele-i Azîme)*. İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2020.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başbakanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf Mektubi Kalemi (EV. MKT)- 02102.00018-013, Şubat 1306 (Şubat 1890)
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başbakanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf Mektubi Kalemi (EV. MKT)- 02102.00018-015, 17 Eylül 1306 (29 Eylül 1890)
- Çetinaslan, Mustafa. “Hünkâr Mahfillerinin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Örnekleri”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 29 (2013): 61-62.
- Çetinaslan, Mustafa. *Mahfil-i Hümayûn Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri*. Konya: Aybil Yayınevi, 2015.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa. “Edirne’de Sultan I. Ahmed Devri İmar Faaliyetleri”. *Edirne Araştırmaları*.

- Ed. Yüksel Topaloğlu ve Metin Ünver. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları 2023, 237-242.
- Emecen, Feridun M. “Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne”. *Edirne: Serhattaki Payitaht*. Haz. Emin Nedret İşli ve M. Sabri Koz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, 49-69.
- Eski Türkiye. “Edirne.” Erişim 23 Mart 2022
<http://www.eskiturkiye.net/4274/edirne-1878#lg=0&slide=0>.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* C.1/3. Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Gurlitt, Cornelius. “Die Bauten Adrianopels”. *Orientalisches Archiv* I (1910-1911): 51-60.
- Güray Gülyüz, Bahriye. “Edirne’deki Selatin Camilerinde Mahfil Kullanımı”. *Tarih Öncesinden Cumhuriyete Edirne Üzerine Araştırmalar*. Ed. Ergün Karaca. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları 2021, 119-170.
- Hüseyin Ayvansarayî. *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhîr-i Rical*. Haz. Fahri Ç. Derin. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978.
- İnalçık, Halil. “Osmanlı Padişahı”. *Doğu Batı* 54 (2010): 9-20.
- Karakuyu, Mehmet ve Faruk Sarıusta. “Evliya Çelebi’ye Göre 17. Yüzyılda Edirne’nin Şehir Coğrafyası ve Kültürel Hayat”. *Marmara Coğrafya Dergisi* 24 (2011):124-149.
- Köse Sayan, Feyza. “Erken Osmanlı Camileri İçinde Edirne Üç Şerefeli Cami ve Belgeler Üzerinden Cumhuriyet Dönemine Kadar Geçirdiği Onarımlar”. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2018.
- Kuban, Doğan. *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2007.
- Küçükkaya, Ayşe Gülçin. “Mimarbaşı Sedefkâr Mehmet Ağa Dönemi Edirne Yapıları ve Defterdar Ekmekçioğlu Ahmet Paşa”. *Belleten* 55/213 (1991): 393-414.
- Mercimek Altınsoy, Gülşen. “Edirne Camilerinde 18. yy. Onarımları”. Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 1999.
- Okçuoğlu, Tarkan. “19. Yüzyılda İstanbul Camilerine Eklenen Ahşap Hünkâr Kasırları Üzerine Değerlendirmeler”. *İstanbul Araştırmaları Yıllığı* 3 (2014): 129-141.
- Orbay, Kayhan. “Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl Başlarında Üç Şerefeli Camii Vakfı”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 15 (2011): 159-165.
- Ri’fat Osman Tosyavî-zade. *Edirne Evkaf-ı İslamiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*. Çev. Ülkü Ayan Özsoy. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1999.
- Sudalı, Muzaffer. *Hünkâr Mahfilleri*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 1958.
- Tanman, M. Baha. “Edirne’de Erken Dönem Osmanlı Camileri ve Özellikle Üç Şerefeli Cami Hakkında”. *Edirne: Serhattaki Payitaht*. Haz. Emin Nedret İşli ve M. Sabri Koz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, 325-352.
- Tanman, M. Baha. “Hünkâr Kasırları”. *DB İstanbul Ansiklopedisi*. 4. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, 100-102.
- Tanman, M. Baha. “Hünkâr Mahfilleri”, *DB İstanbul Ansiklopedisi*. 4. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, 102-103.
- Tanman, M. Baha. “Mahfil”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 27. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, 331-333.
- Tanman, M. Baha. “Kasr-ı Hümayun”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, 573-575.

- Tarım Ertuğ, Zeynep. “Edirne’de Yapılan Son Cülus Töreni”. *Edirne: Serhattaki Payitaht*. Haz. Emin Nedret İşli ve M. Sabri Koz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, 161-165.
- Tarihi Fotoğraflarla Edirne*. Haz. Halit Eren, Orhan Çelik ve Zeynep Durukal. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, 2015.
- Üsküdarî Abdullah Efendi. *Vâkı’ât-ı Rûz-merre*. II. Haz. Muzaffer Doğan. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2017.
- Üsküdarî Abdullah Efendi. *Vâkı’ât-ı Rûz-merre*. III. Haz. Erhan Afyoncu. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2017.

